

ABDURASUL ESHONBOBOYEV,

Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi bosh muhofizi

NAVOIYSHUNOS PORTRETIGA CHIZGILAR

Annotatsiya: Maqolada Sharq xalqlari madaniyati hamda adabiy merosining benazir bilimdoni, XX asrning fors-tojik adabiyoti tarixi bo'yicha yirik tadqiqotchisi Y.E.Bertels (1890-1957) navoiyshunoslik taraqqiyotiga ham munosib hissa qo'shgan allomalardan biridir. Biz ochqich maqola doirasida muhtaram olimning ayrim tadqiqotlariga diqqat qaratib, uning bugungi kundagi ahamiyatini ko'rsatishga urinamiz.

Kalit so'zlar: Y.E.Bertels, navoiyshunoslik, "Lison ut-tayr", naqshbandiylik, manoqibiy manba.

Abstract: The article presents the unique knowledge of the culture and literary heritage of the Eastern peoples, a major researcher of the history of Persian-Tajik literature of the 20th century, Y.E. Bertels (1890-1957), one of the scholars who made a worthy contribution to the development of Navoi studies. In the framework of the introductory article, we will focus on some of the research of the respected scientist and try to show his significance today.

Keywords: Y.E. Bertels, Navoi studies, "Lison ut-tayr", Naqshbandi, religious source.

Ma'lumki, olimning shoir adabiy merosiga oid dastlabki "Navoiy va Attor" (1928) maqolasi Sharq adabiyoti durdonalariga yondashuvning klassik namunasi bo'lib, bugun ham o'z ahamiyatini zarracha bo'lsa-da yo'qotgani yo'q. Sharqshunos har ikki doston – "Lison ut-tayr" va "Mantiq ut-tayr" ni sinchiklab, bobma-bob muqoyasa etib, garchi Alisher Navoiy adabiy an'ana doirasi ish ko'rgan bo'lsa ham, original asar yaratganini misollar bilan isbotlab ko'rsatdi. Doston tarkibidan o'rin olgan hikoyatlarni qiyosiy chog'ishtirib, ularning aksariyati Navoiyning uzoq yillar davomida davlat arbobi sifatidagi kuzatishlarining mahsuli, nisbatan real hayot voqealariga yaqinligini hamda ayni jihatlari bilan salafi Fariddin Attor (1145-1221) hikoyatlaridan farqlanishini alohida ta'kidlaydi. Bugina emas, asar g'oyaviy konsepsiyasi Attor dostonidan butunlay o'zgachaligini Y.Bertels zukko adabiyotshunos sifatida nozik ilg'agan, shuningdek, shoirning tasavvufga munosabatini ham aniq ko'rsata olgan.

Olimning Ikkinchi jahon urushi yillari bir muddat Toshkent shahrida istiqomat qilishi ilmiy faoliyatida nihoyatda samarali iz qoldirdi. U respublikamizning boy qo'lyozma fondlari bilan yaqindan tanishdi, ulardan unumli foydalandi, olimlarimizning tadqiqotlariga rahbarlik qildi, oliy o'quv yurti talabalariga ma'ruzalar o'qidi, matbuotda maqolalari bilan muntazam qatnashib turdi. Uning ilmiy rahbarligi ostida G'ulom Karimov, Akram Ibrohimov, Solih Qosimov va boshqalar dissertatsiya himoya qildilar. Bundan tashqari, olimning uch yirik monografiyasi "Navoiy" (1948), "Aleksandr haqida roman va uning Sharqdagi asosiy versiyalari" (1948), "Jomiy" (1949) tadqiqotlari qo'lyozma fondlarimizdan unumli foydalangan holda dunyo yuzini ko'rdi. Shuningdek, allomaning 1945-yili Toshkentda "Zafar" almanaxida chop bo'lgan "Bedil haqida mulohazalar" maqolasi faqat o'zbek tilida saqlanib qolgan va keyinchalik "Tanlangan asarlari"ga o'zbek tilidan rus tiliga o'girilib kiritilgan¹. U yurtimizda bo'lgan chog'lari o'zbek

¹ Bu haqda qarang: Некоторые замечание о Бидиле. // Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. Издательство "Наука" Москва. 1988. 352-363с.

adabiyoti tarixining bilimdonlari bilan yaqindan tanishdi, ular bilan ilmiy-adabiy suhbatlar qurdi, fikr-mulohaza almashdi. Olim “Navoiy” monografiyasining muqaddimasida Oybek, G‘.G‘ulom H.Zarif kabi bilgich kishilar bilan shoir ijodi yuzasidan hamsuhbat bo‘lmaganida, muloqot qilmaganida Alisher Navoiy ijodining ko‘pgina tomonlari o‘zi uchun qorong‘u qolishini aytadi va minnatdorlik bildiradi.

Olimning ushbu muxtasar taqrizi dastlab 1949-yili “Советская книга” jurnalida chop bo‘ldi, keyinchalik Tanlangan asarlarining “**Navoiy va Jomiy**” to‘plamidan joy oldi. Sharqshunos tarixiy voqea, shaxslarga baho berganda, tahlil, talqin etganda xolis, ob‘yektiv yondashuvni o‘zining matlabi (kredosi) deb bildi va bu taqriz davomida ko‘zga yaqqol tashlanadi. U nashqbandiylilik tariqatining Markaziy Osiyoda, nafaqat mintaqada, balki undan tashqarida tutgan tarixiy maqomini, nufuzini, ijtimoiy hayotda egallagan o‘rnini to‘g‘ri baholay olgan edi: “Shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, o‘sha davr madaniyatining ikki taraqqiyparvar vakili – Jomiy va Navoiy shu tariqatga mansub edilar. Ularning taraqqiyotga muxolif tariqatga a‘zo bo‘lishlari haqiqatdan yiroqdir. Ko‘rinib turibdiki, XV asr ilg‘or kishilari ko‘zi o‘ngida naqshbandiylilik, ba‘zi bir tarixchilarimiz tasvirlaganidek vahimali emas”. Bunday yondashuvning sababi, olim moziy haqida so‘z yuritganda faqatgina tarixiy, adabiy manbalar bilan cheklanmaydi, balki mashhur tasavvuf shayxlari haqida hikoya qiluvchi, u yoki bu tariqatning aqidalari aks etgan manoqibiy manbalarni (agiografiya) ham tadqiqotga jalb qiladi. Ulardagi ma‘lumotlarni tarixiy manbalarda keltirilgan ma‘lumotlar bilan chog‘ishtiradi va shu orqali muayyan tarixiy davrning manzarasini imkon qadar aniq tiklaydi. Ayni holat mutaxassis yoxud kitobxon ko‘z o‘ngida davrning murakkab, ziddiyatli tomonlarini to‘liq namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi. Eslatib o‘tamiz, sovet davri tarixshunoslik ilmida *manoqibiy manbalarga* ko‘pda diqqat qaratilmadi, ikkinchi darajali manba sifatida munosabatda bo‘lindi, rivoyatlar, afsonalar majmui deb qaraldi.

Olim faoliyat yuritgan yillar ijtimoiy fanlarda moziyga nisbatan munosabatda vulgar sosiologik metod hali o‘z mavqeini saqlab qolgan, dinga, din arboblari yondashuvda esa ilmiy xolislik yetishmas edi. Biroq bularga qaramay Y.Bertels XV asr naqshbandiylilik sulugining yirik vakili Xo‘ja Ahror xizmatlarini ob‘yektiv baholay olgan: “Biz Xo‘ja Ahrorni yoqlamoqchi emasmiz, ammo biroq shuni yodda tutish kerakki, Jomiy va Navoiy unga hurmat bilan munosabatda bo‘lganlar, ularning mamlakatni boshqarish haqidagi qarashlari ko‘p jihatdan Xo‘ja Ahror qarashlariga yaqin edi. Mulohaza qilib ko‘rilsa, maqolada keltirilgan ma‘lumotlar asosida Xo‘ja Ahror zamonasining oddiy feodal amaldorlaridan ham yomonroq bo‘lgan deb o‘ylash, aslo mumkin emas”.

Sharqshunos ulug‘ shoir ijodi yuzasidan nashr bo‘layotgan ilmiy ishlarni diqqat bilan kuzatar, kichik bir yangilik uchrasa ham darhol e‘tirof etar, munosabat bildirar edi. Taniqli olimning bunday tutumi bugungi kunda biz uchun ibrat bo‘lgulikdir. Masalan, to‘plamdan joy olgan M.Oybek va A.Deychning hamkorlikda yozilgan “Navoiyning g‘oyalar dunyosi” maqolasi yuzasidan iliq fikrlar aytadi va ayrim kamchiliklarni aniq ko‘rsatib o‘tadi. Shuningdek, V.Zohidovning maqolasida yo‘l qo‘yilgan qo‘pol metodologik xatolarni hamda davr kishilarning o‘ziga xos dunyoqarashini hisobga olmay mulohaza yurtishni esa keskin tanqid qiladi. Bulardan tashqari, olim to‘plamni sinchkovlik bilan o‘qib muharrir tomonidan o‘tkazib yuborilgan imlo, matbaa xatolarni va uslubiy noqisliklarni ham ochiq aytadi.

Biz muhtaram ustodning ilmiy ishlari borasida mulohaza yuritar ekanmiz, uning shogirdi filologiya fanlari doktori Ergash Rustamov (1926-1980) xizmatlarini alohida ta‘kidlashni lozim deb bilamiz.² Olim Y.E.Bertelsning shoir ijodiy merosiga doir tadqiqotlarini bir yerga jamlab, zarur ilmiy izohlar bilan ta‘minlab “Navoiy va Jomiy” to‘plamini nashr ettirdi.³ E.Rustamov

² Bu haqida qarang: A.Абдуғафуров, М.Мираахмедова. Етук шарқшунос // Ўзбек тили ва адабиёти. 1987. №5. Mazkur maqolada taniqli olimning ilmiy faoliyati batafsil yoritilgan.

³ Qarang: E.Э.Бертельс. Избранные труды.Навои и Джами. Издательство “Наука” Москва. 1965.

tomonidan amalga oshirilgan ishlar mutaxassis va keng kitobxonlar ommasiga sharqshunosning shoir ijodiy merosini qay yo'sinda tadqiq etganini yaqqol ko'rsatadi.

Keyingi yillarda yurtimizda alloma ilmiy merosiga qiziqish ortdi, olimning qator risolalari Ibodulla Mirzayev tomonidan o'zbek tiliga o'girilib nashr qilindi. Eslatib o'tamiz, ilmiy tadqiqotni ona tilida o'qish uni to'liq idrok etishga zamin hozirlaydi.

Qisqasi, biz Y.E.Bertels ilmiy faoliyatining ayrim jihatlariga imkon qadar bir oz to'xtaldik, uning bugungi kun uchun ahamiyatli tomonlarini ko'rsatishga urindik. Alloma merosiga teran nazar tashlash, uni o'qib-o'rganish, ilmiy akademizmdan saboq beradi hamda filologik tadqiqotning o'ziga xos madaniyati sari yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдузафуров А, Мирааҳмедова М. Етук шарқшунос // Ўзбек тили ва адабиёти. 1987. №5.
2. Бертельс Е.Э. Избранные труды. Навои и Джамии. – Москва: Издательство “Наука”, 1965.
3. Некоторые замечание о Бидиле. // Бертельс Е.Э. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана. – Москва: Издательство “Наука”, 1988. 352-363с.

